

**ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ
ПРОЦЕСУАЛЬНИХ НОРМ ПРАВА**

Як відомо, у сучасній теорії права матеріальний припис визнається відносно первинним, а процесуальний – похідним, тобто останній спрямований на забезпечення реалізації першого. У зв'язку з цим у системі права пріоритет належить нормам матеріального права. Ці норми приписують суб'єктам права певні правила поведінки, саме з ними в основному пов'язано встановлення правопорядку у суспільстві. Разом з тим належна реалізація матеріальних норм, встановлення оптимального порядку їх ефективної реалізації безпосередньо залежить від процесуальних норм. На жаль, сьогодні свідчить, що не кожна матеріальна галузь права забезпечена відповідними процесуальними нормами. Внаслідок цього виникають ситуації, коли реалізація матеріальних норм є, м'яко кажучи, проблематичною. У багатьох випадках процесуальні норми надають учасникам суспільних відносин кілька варіантів поведінки і тим самим впливають на ефективність правового регулювання, становлення правопорядку в суспільстві.

Таким чином, нагальною проблемою теорії права є необхідність ще раз звернутися до характеристики та визначення ролі процесуальних норм, їх взаємодії з матеріальними та можливості здійснювати зворотний вплив на останні.

Таким чином, метою цієї статті є визначення процесуальних норм та їх місце стосовно матеріальних у системі права за допомогою дослідження специфіки їх ознак, структури та видів.

З огляду на те, що процесуальні норми є різновидом правових норм, їм притаманні усі їх ознаки як класичних моделей правил поведінки людей у типових життєвих ситуаціях.

Перш за все, в результаті правотворчої діяльності виникає такий специфічний регулятор поведінки індивідів, як процесуальна норма.

Процесуальні норми права встановлюються визначеними у законі суб'єктами правотворчості та забезпечуються достатнім рівнем правосвідомості й можливістю застосування державного примусу.

Слід підкреслити, що, як правило, процесуальні правові норми реалізуються свідомо і тільки в разі необхідності застосовується примус. Мотивація правової поведінки може бути різною: виконання приписів законів як усвідомленої необхідності (автономна модель поведінки) або побоювання негативних наслідків за порушення встановлених правил (гетерономна модель поведінки). При

цьому зовсім не обов'язково, щоб у нормі права було вказано на можливі негативні наслідки її порушення – така вказівка може бути, образно кажучи закодованою. Примусовість виконання правової норми обумовлюється можливістю застосування органами держави певних заходів з метою реалізації правових приписів усупереч волі суб'єкта. Реалізація державою примусу спрямована не на застосування владних можливостей, а навпаки, разом з іншими заходами, сформувати сприйняття правових норм як об'єктивної необхідності і для окремого індивіда, і для суспільства в цілому. У цьому аспекті процесуальні норми права відрізняються від інших тим, що надають правомочним особам більшу свободу дій, яка не тільки забезпечує реалізацію якостей особистості, але і накладає певні обов'язки, тобто примушує відповідати не тільки за пряме виконання або невиконання правових приписів, а й за власний вибір. Тому процесуальні норми права є загальнообов'язковими.

Умови, що викликають дію правової норми, можуть бути типовими, а можуть існувати як винятки. Останнє випадку не означає, що загальнообов'язковість правової норми не виконується. Вона проявляється у тому, що розповсюджується на всіх суб'єктів, які відповідають вимогам встановлені винятком. Таким чином, незалежно від умов виникнення, застосування правових норм і навіть від їх змісту, вони залишаються правилом, що діє щодо всіх суб'єктів, які передбачені в законодавстві учасниками певної правової ситуації.

Специфічність процесуальних норм проявляється у тому, що більшість з них не є безумовно визначеними. На нашу думку, для норм цього виду більш притаманна не власне абсолютність, а абсолютність формулювання припису.

Велика кількість нематеріальних норм сформульовані законодавцем з метою надання свободи правомочному суб'єкту діяти на власний розсуд, а не для жорсткого регламентування його дій, наприклад, під час розслідування слідчим кримінальної справи. Таке положення не суперечить загальній для будь-якої правової норми формальній визначеності, тому що свобода дій має певні межі, які необхідно сформулювати.

Процесуальні норми є представницько-зобов'язальними, тобто за наявності відповідних умов вони встановлюють вид та межі можливої або необхідної поведінки учасників суспільних відносин, які охороняються та гарантуються державою. Такі норми значно розширюють коло суб'єктів правозастосування, що відображається на частоті їх реалізації.

Досліджуючи процесуальні норми, слід зазначити, що вони відіграють службову роль щодо матеріальних, тобто забезпечують оптимальний порядок застосування останніх. Стосовно цього В. В. Лазарев зазначив, що процесуальні норми фіксують цілі та

завдання; визначають шляхи досягнення цілей; установлюють найкращі засоби досягнення цілей та строки, в межах яких повинні реалізовуватися цілі; охоплюють приписи щодо можливості та меж використання матеріальних, соціально-політичних, ідеологічних організаційних та власне-юридичних засобів забезпечення ефективності актів правозастосування [1, с. 15].

Отже, якщо матеріальні норми визначають зміст прав та обов'язків суб'єктів права, відповідають на питання, що потрібно зробити для реалізації цих прав та обов'язків, то процесуальні відповідають на питання, яким чином та в якому порядку ці права та обов'язки можуть та повинні реалізовуватися. Сутність процесуальних норм полягає у тому, що вони завжди регламентують порядок, форми та методи реалізації норм матеріального права.

Структура процесуальної норми характеризується певними особливостями, а саме обов'язковою наявністю гіпотези. Пов'язано це з тим, що процесуальні норми є нормами позитивного регулювання, призначення яких – урегулювати такий розвиток ситуації, за якого зацікавлені суб'єкти відносин зможуть використати надані їм законом можливості без примусового впливу з боку держави. Отже, процесуальна норма обов'язково містить вказівку на обставини, за яких вона набуває чинності, що передбачається у нормах матеріального права.

Текст нормативно-правового акта, який закріплює процесуальну норму, не містить викладення санкції. Як правило, санкції за порушення норм зазначені у текстах нормативно-правових актів, що закріплюють норми матеріального права. При цьому не можна стверджувати, що процесуальна норма не забезпечується санкціями, навпаки, порядок реалізації матеріальних норм завжди знаходиться під охороною держави. Це відображається у текстах нормативно-правових актів, що закріплюють норми матеріального права. Таким чином, не тільки група норм, а і примус до виконання норм правового інституту може бути забезпечена однією санкцією. Такий порядок яскраво відображає співвідношення матеріальних та процесуальних норм, їх взаємообумовленість та взаємозв'язок.

Враховуючи специфіку ознак та структуру процесуальних норм, спробуємо сформулювати їх визначення.

Процесуальні норми права – самостійний вид правових норм, який спрямованих на здійснення приписів матеріальних норм права шляхом створення відповідних умов, наділення суб'єктів відповідних правовідносин правами, обов'язками та повноваженнями для реалізації власних та суспільних інтересів, а також установлення порядку досягнення бажаного результату. Процесуальні норми регулюють не фактичні, а юридичні зв'язки, що склалися в соціально-правовій сфері, у правовідносинах. Вони визна-

чають найбільш доцільний порядок здійснення правотворчої, правозастосувальної, правоохоронної, контрольно-наглядової діяльності держави. Як правило, приписи процесуальних норм адресовані суб'єктам, які мають владні повноваження застосувати норми матеріального права. У зв'язку з цим доцільно звернутися до класифікації процесуальних норм.

На нашу думку, процесуальні норми можна розподілити на три великі групи: організаційні, процедурні та власне процесуальні.

Організаційні процесуальні норми мають службовий, допоміжний характер, що є родовою ознакою для всіх процесуальних норм. Вони необхідні як під час процедури, так і під час процесу, разом із тим залишаючись самостійним видом норм права.

У правовій літературі особливу увагу привертає позиція професора В. М. Горшенєва стосовно того, що треба розуміти під організаційними нормами. На його думку, предмет правового регулювання має два пласти соціальних зв'язків: ті, що організуються (матеріальні), і ті, що організують (процесуальні). Перший визначає соціальні зв'язки, а другий є похідним, допоміжним, покликаним забезпечувати процес реалізації матеріальних відносин [2, с. 165].

Процедурні процесуальні норми спрямовані на вирішення конкретних управлінських ситуацій. Вони створюють можливості для учасників відносин вирішити проблему, що виникла, з найменшими майновими та моральними втратами. У межах процедурної реалізації прав та виконання обов'язків сторони мають можливість оперативно впливати на послідовність здійснення дій, їх характер та зміст. Таким чином, процедурні відносини не тільки більш економні, ніж юрисдикційні (безпосередньо процесуальні), а й надають учасникам більш широкі можливості для дій.

Процедурні норми є основою здійснення юридичного процесу, який є ширшими поняттям і може включати будь-яку комплексну процедуру. Залежно від конкретних умов правореалізації процедури можна розглядати і як самостійну послідовність здійснення певних дій, і як частину більш масштабного явища – юридичного процесу. При цьому процедурні норми мають необмежену кількість варіантів застосування, тому що конкретні способи їх застосування залежать від поведінки суб'єктів правовідносин та їх творчого потенціалу.

Власне процесуальні норми поширені, ніж процедурні. Вони регулюють порядок розгляду спору, який не був вирішений на процедурному етапі. Сфера дії процесуальних норм більш вузька, ніж у процедурних, тобто другі більш поширені, а перші більш притаманні юрисдикційному розгляду спорів у праві. Таким чином, власне процесуальні норми регулюють юрисдикційний процес, на відміну від процедурних, що призначені для організації нормальної позитивної реалізації матеріальних норм.

Для процесуальних норм, на відміну від процедурних, властива імперативність приписів. Пов'язано це з тим, що процесуальні норми надають учасникам правовідносин значно менше варіантів поведінки, ніж процедурні. Така суворе регламентація спрямована на попередження протиправності рішень державних органів та їх посадових осіб, тому що юрисдикційний процес є останньою можливістю реалізації законних інтересів суб'єктів права. Тому зв'язок процедурних та процесуальних норм з матеріальними можна визначити так: якщо службова норма пов'язана конкретними правовідносинами з регулятивною, вона є процедурною; якщо ж службова норма пов'язана з охороною, вона є процесуальною [3, с. 99].

Таким чином, різновиди процесуальних норм (організаційні, процедурні та власне процесуальні) тісно пов'язані між собою й відображають процес реалізації матеріальних норм, зокрема, вирішення правових спорів.

Дослідження процесуальних норм дозволяє зробити такі висновки:

1. Процесуальні норми мають службовий характер щодо матеріальних, забезпечуючи оптимальний порядок їх реалізації. Разом із тим, вони виконують функцію вирішення правових спорів, тим самим здійснюючи зворотний вплив на норми матеріального права.

2. Процесуальні норми відрізняються від матеріальних за сутністю й ознаками, а також за структурою. Чітка дефініція процесуальних норм допоможе визначити їх місце у теорії права й взаємозв'язок із матеріальними, створить підґрунтя для подальших наукових досліджень цього правового явища.

3. Наведена класифікація процесуальних норм (організаційні, процедурні, власно процесуальні) допоможе визначити етапи реалізації матеріальних приписів, інтенсивність та ступінь жорсткості правового впливу під час вирішення спорів у конкретних юридичних ситуаціях.

Список літератури: 1. Лазарев В.В. Роль процесуальних норм в обеспечении эффективности правоприменения // Юридические гарантии применения права и режима социалистической законности. – Ярославль, 1976. 2. Теория юридического процесса / Под ред. В. М. Горшенёва. – Х., 1985. 3. Баришпольская Т. Ю. Гражданский процесс и процедура: понятие, служебная роль, проблемы теории и практики: Дис. ... канд. юрид. наук. – Томск, 1988.

Надійшла до редакції 11.11.08

Ю. В. Собко

ВНУТРІВІДОМЧА КООРДИНАЦІЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОВС: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ

Проблематика координації правоохоронної діяльності завжди перебувала у полі зору науковців, свідченням чого є наукові праці В. Т. Білоуса, О. М. Бандурки, І. П. Голосніченка, Л. М. Давиденка, В. В. Долежана, Р. А. Калюжного, В. В. Конопльова, О. І. Оста-